

Szakály Sándor interjúkötetét olvasva (*Múltunkról és jelenünkről*) –
Válogatott interjúk és beszélgetések, 2002–2017

BUDAPEST, MAGYAR NAPLÓ, 2017

(*A világ és az előítéletek*) Szabad-e egy történésznek előítéletesnek lennie? A válasz: nyilvánvalóan nem. De létezik-e előítéletmentes ember? Nyilvánvalóan nem. Vajon a történész nem ember? Már a kérdés is abszurd! Azt, hogy mindenki (mindenki!) törekszik arra, hogy *lehetőleg* előítéletmentesen végezze munkáját, és úgy is éljen – mondhatni alapvető elvárás. De aki azt állítja, hogy *maradéktalanul* megfelel ennek az elvárásnak – nem mond igazat. Azzal „vádolni” valakit, hogy vannak előítéletei, számomra kicsit olyan, mintha valakit azzal gyanúsítanánk, hogy *titokban* levegőt szokott venni.

Hirtelen jobb példa nem jut eszembe: apaként arra intettem gyerekeimet, hogy eszükbe ne jusson megfogni a forró kályhát. Szerencsére hittek nekem – még nyáron sem nyúltak a kályhához (már ahol volt), vagyis sikerült egy „előítéletet” beléjük ültetnem. (És persze nem is egyet.) A kályha azonban joggal sértődhet meg, hiszen ő *nem mindig* veszélyes az őt megtapogatókra. (Lásd a híres Carlsberg-féle mozis kísérletet, ahol a 148 kigyúrt, tetovált motoros között levő két szabad helyre szinte senki sem mert beülni – noha a motoros legénység válogatottan kedves és barátságos emberekből állt!)

(*Van-e kurzustörténész?*) Van, volt – mindig is lesz. Már ha van... kurzus (s természetesen nem tanulmányira, hanem politikaira gondolok). Nem mindegyik, de a legtöbb politikai „vonálnak” van ideológiai irányzata (is), ami átfonja a társadalom életét. Jó esetben nem törekszik kizárólagosságra és teret enged a sokféleségnek (ez demokrácia). Rossz esetben nem enged (ez – ilyen-olyan – diktatúra). Előbbiben sem könnyű élni, de... *jobb*. Utóbbiban is lehet *jól* élni, de... korlátozó.

Nekünk, magyaroknak, igen sajnálatosan, csaknem fél évszázad jutott diktatúrából, s negyven év az egyik legkeményebb fajtájából, a kommunizusból (leánykori nevén szocializmus). Abban mindenki megtanulhatta: mi az, hogy „uralkodó eszme”, mi a *támogatás, tűrés, tiltás* ideológiai „szentháromsága”. Akik éltünk és dolgoztunk akkor, mindannyian *benne* éltünk – tudjuk, hogy miről van szó. Többségünknek nem hiányzik. Nem hiányzik egyetlen formációja sem. De úgy tenni utólag, mintha nem is lett volna (nem *úgy* lett volna, *ahogy!*) – finoman szólva is, nem elégáns dolog.

Aki például a történész szakma gyakorlására adta a fejét, tudta, amit „tudnia illett”. A korszellem a marxizmus volt – csaknem minden társadalomtudós marxista volt, még akkor is, ha nem.

Ez persze nem csak a történészekre vonatkozott. Egy újságíró sem írhatott az 56-os „forradalomról”, nem kérdőjelezhetette meg a „szovjet–magyar (fegyver)barátságot” – egyszerűen azért, mert nem volt értelme. Mert írása nem jelenhetett meg (az első nyilvánosságban), vagy ha – véletlenül – mégis, akár életeket (az első időkben), de egzisztenciákat mindenképpen (az enyhülő szakaszban is) kockáztatott volna.

Minden diktatúrának megvannak a maga eszközei, s amíg megvan az ereje, él is vele. Eleinte erőszakot kell alkalmaznia, később már elég, ha a lelkek megnyomorítására törekszik (ugyanis hatásosabb).

Vajon mi történt a sok (magyarországi) társadalomtudóssal a hirtelen ránk szakadt demokráciában?

Semmi.

Minden folytatódott, a régi rend szerint – a marxizmust ugyan már nem kellett szórni, mint a szenteltvizet, de nem is volt szükség „bűnvallásra” (a nézetek, úgymond, felülvizsgálatára). Amikor még azt hittük, hogy az új kereteket milyen könnyű lesz új tartalommal kitölteni, nem gondoltunk arra, hogy a legnehezebb a gondolkodás (nézetek, világnézet? – van egyáltalán ilyen? naná hogy van!) váltóit átállítani. Legyünk őszinték: nagy baj volna, ha ezen a síkon elég lenne egyetlen „váltóállítás”. Viszont újfajta gondolkodás nélkül nem születhetnek új gondolatok.

A történelemtudomány (-kutatás) az egyik legkényesebb terület. Egyrészt, mert minden diktatúra először azt sajátítja ki – első dolga megírni (-iratni) a „saját” és „egyetlen” igaz történetét. 1948 (vagy bátran mondjunk 1945-öt?) és 1990 között nemzedékek nőttek fel, amelynek tagjai csakis magánszorgalomból ismerhettek meg a tankönyvekénél más/több/eltérő történelmeket – de azt is valahogy úgy, mint Rejtő Jenő Senki Alfonza, aki a világ minden országából ki volt tiltva, s leginkább csak éjszaka tartózkodhatott a földön.

Vajon azt jelenti-e mindez, hogy a történelem jeles kutatói közül mindenki ment tovább az addigi nyomvonalon? Biztosan nem. De ahhoz azért csak „vastag bőr” kellett... volna, ha valaki Marx után habozás nélkül polgári irányzatokat kezd követni. Nem mintha az hitelesebb változat, amikor 1956 Kádár-kori sztár hadtörténetésze szinte átmenet nélkül a „forradalmat” kezdi mantrázni. Nem sokat javított a szakma becsületén.

Egyáltalán, van-e külön „becsülete” a történész szakmának? Talán nincs, talán van. Kellene! Hiszen az egyik legkényesebb talajon mozog. Hiszen – látszólag – tények, adatok, események stb. vizsgálódásainak tárgya. 2x2 a tudományban mindig négy, s csak a szerelemben és filmen „néha öt”. A valóságban azonban éppenséggel a történelem egy hatalmas kirakós puzzle – hiába, hogy minden részletnek megvan a maga (egyetlen, érvényes) helye, valójában tág tere kínálkozik az „alkotói szabadságnak”. Csak egyetlen történelmi „olvasat” lehetséges? Vagy ahány ember, annyiféle? Tessék eldönteni!

És... most írom le először a nevet, akinek kapcsán mindezt fontosnak tartottam elmondani: Szakály Sándor – doktor meg prof meg egyéb címek, de azokat hagyjuk, mert ezúttal nem a címekkel visszaigazolt tudományos életútról lenne szó, hanem csakis a munkálkodó történészről. Munkálkodás az élet (*kellemes* élet) megromtója, mondhatni, mert bajjal jár. Ha nyájban jársz (jó, csapat!), megvéd a közösség – ha egyedül, ki vagy szolgáltatva a másokat összetartó előítéletnek.

Végül is, nevezhető-e Szakály doktor kurzustörténésznek csak azért, mert a kormány (kurzus?) által grüндolt tudományos intézet élén áll (Veritas Intézet)? Ha

igen, vonatkozzék ez a megállapítás mindenki másra is, aki korábban vagy napjainkban, hasonló intézetekben alkot vagy netán az élén állt vagy áll! (Ez az „egyenlőség-igény” volna a legkevesebb.) Zárójelben (mert magánvélemény).

Vajon elmondható-e, hogy a Fidesz-kormánynak van koherens kulturális (vagyis történeti, irodalmi, filozófiai, egyéb) világnézete? A kormánynak sok mindegyike van, nyilván – először is sok pénze (ami meg még nincs, azt majd megszerzi – kitől? hagyjuk), de hogy világnézete volna, azt, sokakkal együtt, én sem hinném. (Persze, legyünk őszinték, nem is ez a kormányok dolga. Az ellenkezőjét is csak a ’kommenisták’ akarták elhithetni velünk.)

Szakály Sándor *Múltunkról és jelenünkről* beszél abban 431 oldalas kötetben, amelyben válogatott interjúk és beszélgetések (2002–2017) gyűjteményét adja közre. És maga az ötven cím is mutatja, hogy mennyire sokoldalú, sokfelé nyitott, mennyire *munkás* a történész Szakály Sándor gyakorlati tevékenysége.

(*Hideg szobrok „megértése”*) Ha korábban az előítéletek „hasznosságáról” értekeztünk, most mégis azzal kell folytatni, hogy mekkora veszélyforrás az előítéletmentes gondolkodás. Ha ugyanaz érhető tetten, amikor a szakember „idegenrendészeti eljárásnak” nevezi a M. Kir. Belügyminisztérium (KEOKH) által 1941 nyarán elrendelt razzitát és a magyar állampolgárságukat bizonyítani nem tudók mintegy húszeszes tömegének a mai Ukrajna területén levő Kamenyec-Podolszkijba (mai neve Kamjanec-Podilszkij) deportálását, ahol nagy többségük tömegsírban végzi. Ez az esemény a magyar zsidóság első igazi nagy vérvesztése volt, mintegy az 1944-es tragédia előfutára (egy nemzetközi jogász megfogalmazása szerint: a holokauszt előszobája). Nem csodálkozhatunk, ha különleges érzékenységgel reagál mindenki, aki akár származásilag, akár csak érzelmileg, bárhogyan érintettnek tudhatja magát. Valóban nehéz megfelelő szavakat találni, amikor a történész egy ilyen esemény „szakmai” feldolgozására vállalkozik. Ha író volna, megírná a *Babij Jar* című remekművet (Anatolij Kuznyecov; Magvető Könyvkiadó, 1968), ha költő, akkor a *Rekviem* (Pilinszky János, 1963) – de ő „csak” történész. Tényeket kutat, azokat vizsgálja. Persze, lehetetlen, hogy érző emberként ne lennének *magánérzelmei!* „A magyar hatóságok korabeli szóhasználatával éltem – mondta a *Népszabadságnak*. – Nem vontam kétségbe a Kamenyec-Podolszkijban történeteket, de a jelek szerint a pontos szóhasználatért »megkövezés« jár.” [82. o.]

A magyar történelemnek vannak máig kibeszéletlen traumái, ezek egyike bizonyosan a zsidóságot a II. világháború ideje alatt (főként a végén) ért tragédia. Sajnos az esély is mind kisebb rá, hiszen amikor valaki – úgymond, „illetéktelenül” – megszólal, akkor még az a jog sem illeti meg, hogy megszólalása esetleg... „helytelen”, „nem eléggé érzékeny”, vagy „sebeket feltépő” – de semmiképpen sem gonosz szándékú vagy ellenséges. Szerencsére nem a recenzens dolga itt igazságot tenni (ki is vállalkoznék a lehetetlenre?!), de annyit azért halkan megjegyeznék: vajon milyen esélye van a tisztázó szavaknak ott, ahol egy Romsics Ignácot sanzsén (*sans-géne*) le lehet antiszemitázni csak azért, mert... ki tudja, miért – én nem.

„A történelmet minden nemzedék újraírja, pontosabban újra megírja.” [168 Óra; 66. o.] Szakály Sándornak – e kötet tanúsága szerint – fontos mondanivalója van ebben az újra megírásban. „A történész az, aki megfogalmazhat olyan szempontokat, hogy amit létrehoz, az mit szolgál. El tudom fogadni, hogyha valaki a tényekből eltérő következtetésekre jut. Egyetlen kutató sem birtokolhatja a mindennek felett álló igazságot.” [uo.] Szakály mérsékelt jobboldali–konzervatívként határozza meg önmagát [68. o.], s e tekintetben nem is lát nagy hullámmást harmincéves pályája (pályájának eddigi harminc éve) alatt. „Többféleképpen lehet a historiáról írni, beszélni, gondolkodni, de bizonyos tényeket (...) eltagadni nem lehet. És nincs is ilyen szándék.” [69. o.]

Szakály Sándor esetében indokolt egy efféle gyűjtemény, amelyet a *Magyar Napló* 2017 végén adott az olvasók kezébe – életkora (63 év), pályája (30 év) egyaránt indokolja. (A szakma őt elsősorban hadtörténészként tartja számon, de azt is tudni kell, hogy sporttörténészként is jelentős munkát végzett – miközben azt a tényt nyilván csak kevesen ismerik, hogy ifjúkorában a *Népsport* című sportnapilap rendszeres tudósítója volt.) Fő érdeklődési területe a Magyar Királyi Honvédség, a csendőrség, a trianoni trauma, a Don-kanyar, a katonai hírszerzés és kémelhárítás – vagyis a magyar közelmúlt (félmúlt?) legérzékenyebb területei. Méltányosan beszélni a Horthy-hadseregről, pláne a csendőrségről még ma sem teljesen kockázatmentes, olyan mélyen épültek bele a magyar társadalom idegsejtjeibe a hamis sztereotípiák. (A Magyar Királyi Csendőrség – megalakulásának éve 1881! – máig a gonoszok gonosza. Jó [méltányos] szó egyáltalán nem illetheti! Pedig: szinte nincs is magyar család, amelyiknek szűkebb vagy tágabb rokonságában, ismeretségi körében ne akadt volna egy-két csendőr, s bizony nem is csak gyalogos vagy lovas csendőr, hanem – horribile dictu! – tiszt is, s akik különben, „amúgy”, sokan nagyon is rendes emberek voltak, lehettek...) Kellott egyfajta vagányság, ha egy fiatal történész „köztünk” kereste az igazságot, illetve hát, igen, a... boldogulását.

Azt, hogy ma mekkora a magyar társadalom érdeklődése a történelmi témák iránt, nehéz megítélni. A '80-as évek végének, '90-es évek elejének hirtelen felhabzása elcsitult, a „kurzus”-témákat gyorsan kibeszélték, s a „tömegeknek” elég is volt ennyi. Ritka az olyan kiadványok megérdemelt sikere, mint amilyen például a rendkívül igényes *Rubicon* – inkább a felületes ismeretterjesztés, a zanzásított-bulvárosított történelem a „menő”. Ilyen értelemben is kellemes cáfolat ez a kötet, hiszen igazolja a nyomtatott sajtó – és a még meglevő olvasótábor – érdeklődését. Egyrészt a nyilatkozó, de a nyilatkozatoknak helyet adó fórumok igényességéről állít ki jó bizonyítványt, hogy nem kell pironkodva forgatni ezeket az oldalakat. (Még sajtóhiba is csak elvétve található – bár általánosságban is elmondható volna ez.) Sokféle, érdekes téma, világos kifejtés. Nem fáradunk bele egy idő után se, sőt, amikor letesszük a könyvet, magunkban inkább valami olyasmit fogalmazunk meg, hogy jó volna mindezt... „tovább olvashatni”.

„Időtálló történelemtankönyvek nincsenek – mondta Szakály Sándor az erdélyi (Szatmárnémeti) *Friss Újság* kérdésére –, mert a politika bizonyos dolgokat igyek-

szik másként látni és láttatni. (...) A történelemoktatásban is megint az a kérdés, hogy mit tekintünk fontosnak. A történészek igyekeznek lebeszélni a mindenkori politikát arról, hogy politikai érdekeik miatt meghamisítsák a történelmet, de nem mindig sikerül. Mindnyájunknak más történelemtanára volt, akik mind beleviszik saját nézeteiket, véleményüket az oktatásba. Egy dolog viszont tény. Sem egy emléktábla, sem egy utcanév nem feledteti, illetve írja át a múltat, de felhívhatja a figyelmet annak megismerésére, mert sajnos az utóbbival inkább állunk hadilábon, mint a hangzatos és haragos megnyilvánulásokkal, hozzáértés nélküli megnyilatkozásokkal. Inkább ezekről kellene lemondani. Az valóban a közjavát szolgálná.” [430–431. o.]

Talán törvényszerű, hogy a történelem „nagy kérdéseivel” igen gyakran egy-egy szobor (felállítása vagy ledöntése) körüli esemény/vita szembesíti a közvéleményt. Ismeretesek azok a szenvedélyek, amelyek elsősorban is a konzervatív, illetve jobboldali politikusokkal kapcsolatos szoborterveket kísérik. Horthy Miklóst ezek a szenvedélyek eddig sikeresen tartották távol a közterektől – miközben a sok tekintetben szintén összetetten megítélt – vagy inkább: megítélendő? – kommunista Nagy Imre esetében ilyen kérdések még csak fel sem vetődnek. Az ezt firtató interjúban (*Kinek igen, kinek nem; Magyar Demokrata*) fogalmaz így a történész: „Én az adott közösségre bíznék minden szoborállítást. Minden, két világháború közötti politikussal szemben megvan a heves baloldali ellenállás, ha szobrot akarnak valamelyiküknek. Teleki Pál szobra sem kerülhetett a Sándor-palota elé, végül Balatonbogláron avatták fel. A szoborügyek egyébként még 1919-ben kezdődtek Magyarországon, a Magyarországi Tanácsköztársaság vezetőinek döntése értelmében például teljesen befedték deszkákkal a Hősök terén álló szobor-együttest, a magyar nemzeti és történelmi múlt emlékét.” [267. o.]

„A Horthy-korszak kutatójaként lát-e esélyt konszenzusra az egykori kormányzó megítélésében?” – kérdezik tőle egy másik interjúban (*Tisztába tenni a múltat; Heti Válasz*). „Amíg Horthy Miklóst bizonyos körök fasiszta diktátornak tartják, eddig nem” – válaszolja. [73. o.]